

Zenonas Norkus

Pirmasis lietuviškas sociologijos metateorijos veikalas¹

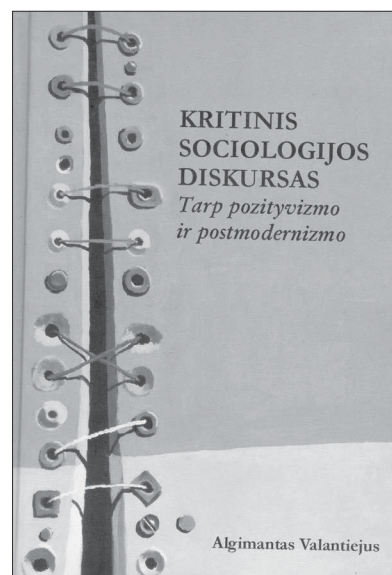
Jau kokie penki metai, kaip galime konstatuoti naują ir svarbų reiškinį Lietuvos socialinių mokslų plėtroje: knygų lentynose pasirodo pirmos originalios lietuvių autorių monografijos po užsitęsusių pereinamojo dešimtmečio, kai prasidėjusi postsocialistinė transformacija nuvertino Lietuvos socialinių mokslininkų kompetenciją, kurios branduolį sudarė marksistinės socialinės teorijos žinios.

Neverta rašant apie tą nuvertėjusį žmogiškąjį kapitalą šaipytis ar ironizuoti. Dar XIX a. pabaigoje marksistinė socialinė teorija buvo priešakinis socialinės mokslinės minties pasiekimas, o ir XX a. sociologai ir istorikai marksistai (kiek mažiau – ekonomistai) įnešė itin svarų indėlį į socialinių mokslų plėtrą. Paradoksalu, bet taip buvo tik ten, kur marksizmas liko opozicinės, taigi kritinės socialinės teorijos reiškinium – tose šalyse, kur šalininkai tos ypatingos marksizmo atmainos, kuri žinoma marksizmo–leninizmo vardu, nepaėmė į savo rankas politinės valdžios.

Ten, kur marksistai–leniniečiai atsidūrė valdžioje, o marksizmas tapo oficialia totalitarinio režimo ideologija, socialinių mokslų raida buvo sustabdyta būtent XIX a. lygmenyje. Bene didžiausia tokio ideologizuoto ir ritualizuoto marksizmo silpnybė buvo jo visiškai aklumas, kai išskildavo reikalas analizuoti vadinamųjų socialistinių visuomenių socialinę tikrovę, kuri buvo tuo pačiu marksizmu–leninizmu pagrįsta socialinė konstrukcija. Valdantysis socialistinių visuomenių elitas, suvokęs tikrovę per marksistinės–lenininės teorijos prizmę, ne tik kvailino kitus, bet ir ideologiškai autointoksikavosi ir dezorientavo pats save. Antai paviršutiniška

nacijų ir nacionalizmo fenomeno samprata marksistinėje socialinėje teorijoje nemaža dalimi prisidėjo prie visiškai neadekvataus gryniosios politikos meno (kai svarbus yra tik valdžios išlaikymo klausimas) požiūriu buvusios Sovietų Sąjungos vadovų elgsenos 1985–1990 m. m., pagreitinusios valstybinio socializmo sistemos žlugimą ir Sovietų Sąjungos iširimą.

Žinoma, marksistinio–lenininio socialinio mokslo išėjimas į nebūtį ne visus socialinius (o tuo labiau – ir humanitarinius) mokslus paveikė vienu mastu. Nuostoliai buvo tiesiog proporcingi lygi-

Valantiejus, Algimantas. 2004. *Kritinis sociologijos diskursas. Tarp pozityvizmo ir postmodernizmo.* Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 976 p.

¹ Apie Algimanto Valantiejaus knygą *Kritinis sociologijos diskursas. Tarp pozityvizmo ir postmodernizmo.* Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2004.

namajam „teorijos“ svoriui tam tikros krypties ar šakos produkcijoje. Mažiausiai nukentėjo istorikai, nes „anais laikais“ kiekvienas apdairus istorikas stengėsi laikytis kuo toliau nuo „pavojingų“ temų ir klausimų, ir galėdavo daryti „normalų“ (t.y. atitinkantį visus jo disciplinoje nusistovėjusius mokslinio standartus) mokslą, „emigravęs“ į XVI, XV amžių ar agrarinės istorijos sritį. Istorikams 1989–1991 m. m. permainos reiškė ne profesinius nuostolius, o monumentalius šansus. Jos ne tik pavertė anksčiau „pavojingas“ (pirmosios Lietuvos respublikos 1918–1940 m. m, pokario laikų rezistencinio sąjūdžio istorijos ir kt.) temas konjunktūrinėmis, bet ir atvėrė duris prie anksčiau neprieinamų „ypatingųjų“ archyvų, reikalingų toms temoms gvildinti.

Praktinio socialinio gyvenimo reikmės, susijusios su miestų planavimo, gamybos organizavimo ir pan. reikalais, privertė akademiškai institucionalizuoti ir vadinamuosius „konkrečius sociologinius tyrimus“ bei kitas taikomojo socialinio žinojimo ir tyrimo formas. Jų ekspertų metodinės žinios ir įgūdžiai surado plačią paklausą besiformuojančios liberalios demokratijos ir rinkos visuomenės sąlygomis. Naujas, kol kas dar mokslo ir žinojimo sociologų nenagrinėtas reiškinys – atsiradimas komercinių socialinių tyrimų industrijos, kuriai priklauso gausios rinkotytros ir viešosios nuomonės tyrimų firmos, dažnai teikiančios ir viešųjų ryšių paslaugas. Jų iškilimas užtikrino darbo vietas ir vis gausėjančiam naujai įsteigtų sociologijos, politikos mokslų akademinų studijų absolventų būriui. Daugeliui (visų pirma jaunesnių) mokslinio komunizmo, marksistinės–lenininės filosofijos ar politinės–ekonomijos specialistų 1989–1991 metų permainos reiškė ne žmogiškąją tragediją, bet naujos ir dažniausiai sėkmingos profesinės karjeros pradžią.

Tačiau nevykėliams ar eskapistams „teoretikams“, likusiems skursti akademinėse institucijose, teko kokius dešimt metų mokyti ar persimoky-

ti. Ko kas mokėsi ir ko išmoko, priklausė, žinoma, ne nuo išankstinių polinkių ar skonių, o nuo dėstytojų reikmių, „aptarnaujant“ minėtas naujai įsteigtas studijų programas, kurios dažnai vienas prie vieno būdavo nukopijuojamos nuo tam tikro vakarieetiško prototipo.²

Kaip sako dėstytojų folkloras, kito nepamokinęs, pats neišmoksi, o kitas sąmojis patikslina, kad tai, ko mokai, pats supranti, tik trečią kartą paaiškinęs. Ko buvo galima išmokti, ir ko ne, priklausė ir nuo literatūros prieinamumo. Daugelis mokėsi, versdami į lietuvių kalbą klasikinių ir šiuolaikinių socialinių mokslų autorių veikalus arba tokius vertimus redaguodami. Literatūros bei kitų šaltinių prieinamumas tebėra iki galo neišspręsta problema ir dabar, kai Lietuva jau ir formaliai (per narystę Europos Sąjungoje ir NATO) tapo Vakarų pasaulio dalimi. Gelbėjo stažuotės ir kserokso aparatai. Teisiniu požiūriu, visi „teoretikai“ yra nusikaltėliai, nes juk kiekvienos knygos tituliname lape yra grėsmingas įrašas, draudžiantis kopijuoti be leidyklos sutikimo. Nuo sąžinės priekaištų padėdavo mintis – tai studentams, pamotei Lietuvai. Turbūt muitininkai radę pas tikrinamą keleivį kokį centnerį atšvietų, laikydavo tai tiesiog nekalta makulatūra, nes jokių keblumų toks netipiškas krovinyš nesukeldavo.

Taip praėjo dešimt su viršumi metų. Pagaliau galime paimti į rankas tos importinės „makulatūros“ perdirbimo lietuviškose galvose vaisius. Tai ne tik aptariama Algimanto Valantiejaus knyga, bet ir kiek anksčiau pasirodžiusios šių eilučių autoriaus³, ekonomisto R. Čiegio⁴, vadybininko B. Melniko⁵ ir kitų autorių knygos. Pirmas bruožas, kuris krinta į akis yra tai, kad visos jos storos. Kai kurios iš jų – tos, kurios išspausdintos ant aukštesnės kokybės popieriaus, dar ir sunkios (recenzento knyga – pati lengviausia, nes popierius nekoks, leidykla mėgino sutaupyti). Iš kur šis nacionalinis lietuviškas teorinės knygos bruožas? Jis kiek keistas, nes storos ir

² Antai pirmosios Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto bakalaurų programos buvo atitinkamų programų Aarhuso universitete (Danija) klonai.

³ Norkus Z. *Max Weber ir racionalus pasirinkimas*. V.: Margi raštai, 2003.

⁴ Čiegis R. *Tolydi plėtra ir aplinka: ekonominis požiūris*. Kaunas: Aldorija, 2002; jo paties: *Ekonomika ir aplinka: subalansuotos plėtos valdymas*. Kaunas: VDU leidykla, 2004.

⁵ Melnikas B. *Transformacijos: visuomenės pokyčiai, naujas tūkstantmetis, valdymas ir savireguliacija, Rytų ir Vidurio Europa*. V.: Vaga, 2002.

sunkios knygos nelabai telpa į multimedijinį nūdienos kontekstą. Kuo knyga storesnė, tuo mažesnė tikimybė, kad ją kas nors perskaitys. Optimalus šiuo požiūriu yra vadinamasis „knygos vienam vakarui“ formatas, kuris draudžia prirašyti į vieną knygą daugiau negu 200 puslapių. Kodėl gi nacionalinė lietuviška socialinė teorija prasideda tokiais svariais indėliais, kurių svoris pranoksta vidutinį Ulricho Becko, Anthony Giddenso, Niklaso Luhmanno ir kitų Vakarų sociologinės teorijos žymūnų knygų svorį?

Priežasčių tenka ieškoti tame instituciniame kontekste, kuriame šių storų knygų autoriai dirba ir kovoja už būvį. Kai kurios jų parašytos kaip „habilitacinės“ monografijos, kad užgesintų bet kokias habilitacijos komitetų ir komisijų narių abejones dėl pretendentų akademinės brandos. Bet, kas svarbiausia, storas knygas rašyti skatina dabartinė lietuviška mokslo pasiekimų apskaitos tvarka. Finansinė mokymo ar mokslo įstaigos, kurioje teoretikas dirba, gerovė priklauso ir nuo to, kiek jos darbuotojai per paskutinius metus „padarė mokslo“, t.y. prirašė ir prispausdino. Kiek lėšų atneša įstaigai, kurioje autorius dirba, jo knyga, priklauso nuo apimtys, matuojamos lankų skaičiumi, tad netiesiogiai – ir nuo jos svorio. Tokia tvarka turi ir teigiamų, ir neigiamų pasekmių. Neigiamos pasekmės primena tas, kurių sovietiniais laikais turėdavo plano vykdymo vertinimas priklausomai nuo produkcijos svorio. Staklės ir kiti įrengimai būdavo gremėzdiški, sunkūs, špyžiniai. Teigiama pasekmė yra ta, kad autorius gali rašyti, kiek telpa, jam nereikia patirti to streso, su kuriuo susiduria autorius, turėdamas reikalų su Vakarų leidykla, arbitraliai nustatančia maksimalius produkto gabaritus, kurių autoriui šiukštu nevalia viršyti. Pralaimi gamta, miškai, nes pereikvojami gamtos išteklių, celiuliozė, bet triumfoja dvasia.

Institucinio didėjančio knygų storio ir svorio aiškinimo naudai byloja ir tas faktas, kad socialiniai mokslininkai nėra vieninteliai, kurių produkcijai būdinga ši tendencija. Istorijoje paskutiniųjų metų rekordinė tapo Alfredo Bumblausko *Senoji Lietuvos istorija* (arti dviejų kg), filosofijoje –

Arvydo Šliogerio *Niekis ir esmas*. Algimanto Valantiejaus knyga šioje rikiuotėje solidžiai ir garbingai reprezentuoja sociologiją.

Laikas pereiti prie svarbiausio klausimo – koks yra A. Valantiejaus knygos kaip dvasios reiškinio svoris? Juk, kalbant apskritai, ir straipsnis šiuo svoriu gali nusverti storą monografiją. Atsakydamas į šį klausimą, šiame rašinyje kiek laisviau, negu įprasta, elgsiuosi su recenzijos žanro kanonais. Mat pagal šiuos kanonus jau teko recenzuoti knygos rankraštį, apie ką liudija įrašas tame knygos puslapyje, kuriame skelbiama jos metrika. Tai ta recenzija, kurią Lietuvoje prieš patekdama į spaudą turi gauti kiekviena knyga, kad įgytų mokslinės monografijos statusą. Tad tiesiog norėčiau pasinaudoti proga tiesiog paskelbti tą tekstą, kurį parašiau prieš porą metų ir kuris tada buvo skirtas „tarnybiniam naudojimui“. Taigi:

„Aptariama A. Valantiejaus knyga yra vienas pirmųjų mėginimų praplėsti sociologijos Lietuvoje darbotvarkę originaliais veikalais, skirtais sociologinei teorijai. Nors sociologijos mokslas Lietuvoje akademiškai yra institucionalizuotas jau daugiau kaip 50 metų, o jo baruose dirba daug aukštos kvalifikacijos tyrinėtojų, tačiau dėl istorinių priežasčių, susijusių su deformuotu sociologijos mokslo raidos pavidalu sovietinės okupacijos sąlygomis, o šiais laikais – su tyrinėtojų priklausomybe nuo rinkos ir kitų užsakovų (valstybinių institucijų, visuomeninių organizacijų) poreikių, sociologinė teorija ligi šiol tebelieka bene labiausiai apleista jos sritimi. Deja, ligi šiol nėra netgi labai reikalingo dėstymo aukštosiose mokyklose reikmėms lietuviško vadovėlio, apžvelgiančio sociologinės teorijos raidos bruožus ir jos dabartinę būklę.⁶

Tuo labiau džiugu pamatyti brandaus darbo, atitinkančio Vakaruose leidžiamų socialinės teorijos veikalų lygį, rankraštį. A. Valantiejus savo knygoje užsibrėžia tikslą išryškinti svarbiausias dilemas, su kuriomis susiduria šiuolaikinė socialinė teorija, ir susieti jas su aktualiomis Lietuvos visuomenės išgyvenamos socialinės ir kultūrinės transformacijos kritinės sociologinės diagnostikos problemomis. Šio

⁶ Šis teiginys jau nebeatitinka tikrovės. Žr.: Leonavičius V., Norkus Z., Tereškinas A. *Sociologijos teorijos*. Kaunas: VDU leidykla, 2005.

tikslo autorius nuosekliai siekia trijose knygos dalyse. Pirmoji yra skirta socialinės teorijos kaip intelektualinio diskurso kritinės kilmės eksplikavimui. Šią kritinę sociologinio diskurso prigimtį autorius susieja su jo intelektualine topologija, kurią artikuliuoja patyrimo ir teorijos, individo ir visuomenės santykių koordinatės, apibrėžiančios sociologinio diskurso loginę erdvę. Esminį socialinio teorinio mąstymo kriticizmą autorius sieja su reflektivia autentiško socialinio pažinimo prigimtimi, kuri deformuojama pozityvistiniuose ir scientistiniuose jo susiaurinimuose.

Antroji knygos dalis skirta šių unitaristinių ir etnocentristinių deformacijų reflektiviai rentgenoskopijai, kurioje autorius nuosekliai dekonstruoja kategorijas, kurios yra pozityvistiškai–instrumentalistinės socialinio pažinimo sampratos kertiniai akmenys. Šioje analizėje jis parodo, kad pozityvistinė socialinio pažinimo samprata nekritiškai remiasi naiviai realistine pažinimo samprata, kuri ignoruoja interaktyvią, daugiasluoksnę, kalbiškai įtarpintą, neapibrėžtą, kontingentišką, hermeneutišką, esmiškai istorišką socialinės tikrovės prigimtį. Atlikdamas šią analizę, A. Valantiejus kūrybiškai panaudoja ne vien suprantančios (interpretacinės) sociologijos bei tokių „klasikinių“ pozityvizmo kritikų, kaip Peteris Winchas, palikimą, tačiau taip pat kompetentingai mobilizuoja postmoderniosios socialinės teorijos, poststruktūralizmo ir naujosios žinojimo sociologijos idėjų arsenalą. Dirbdamas su šia sunkia ir savotiškai pavojinga medžiaga, autorius išvengia pigaus reliatyvizmo ir nihilizmo aklaviečių, panaudodamas ją sociologinės vaizduotės sensibilizacijai ir konstruktyvioms pastangoms praturtinti sociologinę teoriją bei pagilinti kritinę socialinės tikrovės refleksiją. Autoriui bene artimiausia Švietimo ir emancipacijos idealams ištikima komunikacinio racionalumo teorijoms perspektyva, o jį patį taip ir norisi pavadinti lietuvišku Habermasu.

Minėtoms konstruktyvioms pastangoms skirta baigiamoji trečioji knyga. Čia A. Valantiejus apmeta „narcinės sociologijos“ kaip kritiškai savireflektyvaus metodologinio projekto kontūrus. Kaip aiškina autorius, skirtingai nuo pozityvistinės ir scientistinės sociologijos, kurios atmeta hermeneutinį socialinės–politinės praktikos aspektą, kaip subjektyvų bei interpretacinį, visą savo dėmesį sutelk-

dama į reprezentacijų fiksavimą ir kiekybinio pobūdžio operacijas, narcinė sociologija organiškai apjungia hermeneutinės vaizduotės, meta–mokslo ir metodologijos aspektus.

Praktiškai realizuodamas knygoje artikuliuojamą kritiškai reflektivos teorijos idėją, A. Valantiejus parašė knygą, kuriame abstrakčios socialinės teorijos aukštumos kūrybiškai susiejamos su aktualiomis socialinių ir humanitarinių mokslų raidos problemomis, o tuo pačiu sėkmingai lituanizuojamos. Tai nėra vien knyga apie kritišką ir reflektivią socialinę teoriją, bet ir tokia knyga, kuria ji yra praktikuojama, ar daroma; tai, sakyčiau, performatyvi knyga. Ji yra polemiska ir kritiška ir savo turiniu, ir retorika. Tai nėra polemika, nukreipta prieš konkrečius asmenis, bet prieš tam tikrą mąstymo būdą ir jį realizuojančią administracinę praktiką, kurios subjektas yra gamtos mokslų atstovų dominuojamos Lietuvos mokslo valdymo institucijos, o objektas – Lietuvos humanitariniai ir socialiniai mokslai. Šių mokslų būklė ir perspektyvos yra jau daugiau negu dešimtmetį vykstančių diskusijų objektas, kurioje galų gale lemia ne tiek argumentai, kiek simbolinės ir politinės galios koncentracijos. Šių galių subjektai, administruojantys Lietuvos mokslą maitinančius išteklius, iš esmės siekia padaryti su lietuvių kalba bei humanitarine kultūra tai, ko nepavyko padaryti Muravjovui–Korikui ir LKP CK antriesiems sekretoriams.

A. Valantiejaus knyga yra šios probleminės situacijos subrandinta „silpnųjų“ socialinių ir humanitarinių mokslų, biurokratiškai administruojamos humanitarinės kultūros intelektualinės rezistencijos diversija, kurioje buvai administracinei valiai priešpriešinama žaisminga ironija, paradoksas, intelektualinio dziudo judesys. Negaliu susilaikyti nepacitavęs: „Socialinių mokslų veiklos paskirtis turbūt nėra gerai įpakuotas *slėgtainis*, turintis santrauką su įvardytais tikslais bei uždaviniais, būtinai nurodytą *metodą*, išryškintą straipsnio pradžioje, kad *tikro mokslo* regimybę jis išpraustų į serijinę aritmetinių ataskaitų liniją, anglišką ar vokišką santrauką, esminius žodžius, straipsnio patekimo į redakciją datą ir kitus svarius, pareigūnus džiuginančius kaupiamojo skaičiavimo „indikatorius“, įtraukiamus į grėsmingos biurokratinės nuobodybės – skaičių ir lentelių perviršio – nasrus. Šitaip daro visas

pasaulis', – atsakytų akylūs pareigūnai, ne itin patenkinti nenormaliai besipriešinančia mintimi. Būtų galima sakyti, kad universalūs kriterijai taikomi 'visur pasaulyje', tačiau vis dėlto diferenciacija 'ten' subręsta iš vidaus, o Lietuvoje 'mokslo/ne mokslo' modelis bandomas diegti iš išorės, dažniausiai pirmenybę atiduodant *inžineriškai* sprendžiančiam veiksmui.⁷

Tai tik vienas iš daugybės išpūdingos retorinės jėgos judesių šioje knygoje. Iš visų tekstų, kuriuos parašė besiginantys nuo biurokatiškai administracinio teroro „silpnųjų“, „minkštųjų“, o tuo pačiu metu ir lietuviškųjų mokslų atstovai, A. Valantiejaus tekstas yra bene brandžiausias. Knyga parašyta pačiu laiku, atsiliepdama į pačius aktualiausius socialinių ir humanitarinių mokslų poreikius. Visiems, kurie šių mokslų poreikiams ir problemoms nėra abejingi, rekomenduoju visokeriopaiparemti kuo greitesnį knygos išleidimą.

Tuo pačiu metu rekomenduočiau autoriui atlikti kai kuriuos jo brandaus ir iš esmės užbaigto kūrinio apdailos darbus. Nors autoriaus knyga yra metodologijos, o ne metodikos darbas, jos poveikumas dar labiau padidėtų, jeigu „naracinės sociologijos“ idėja būtų metodiškai sukonkretinta, konkrečiau apibrėžiant, kaip ji galėtų apvaisinti ir atnaujinti empiriškai dirbančių socialinių tyrinėtojų tyrimus. Norėčiau atkreipti autoriaus dėmesį į vokiečių sociologo Wolfgango Lepenieso darbus (dalis jų išversti į anglų kalbą), kuriuose plėtojama sociologijos, kaip „trečiosios kultūros“ (W. Lepenies daro aliuziją į žinomą Ch. Snow tezę) idėja, nagrinėjamos XIX a. sociologijos ir beletristinės literatūros sąsajos, o taip pat į Kanados sociologo Bryano Greeno knygą *Literary Methods and Sociological Theory. Case Studies of Simmel and Weber* (Chicago: Chicago UP, 1988), kurioje išryškunami kongenialūs autoriaus pozicijai sociologijos klasikų kūrybos aspektai. Galbūt vertėtų dar kartą apgalvoti III dalyje aptariamų autorių atranką.

Bet visa tai tėra patarimai, kaip gerą, brandžią monografiją padaryti dar geresne, o tobulinimo procesas yra potencialiai beribis, kurį geriausiai sustab-

dyti, kai pradeda reikštis mažėjančio ribinio produktyvumo dėsnis.“

Čia mano prieš porą metų rašytas tekstas (pakeičiau tik vieną kitą žodį, atsižvelgdamas į redakcinius pakeitimus galutiniam knygos tekste) baigiasi. Ką galima pasakyti apie knygą po poros metų, lyginant ją su tuometiniu rankraščiu?

Įdėmus knygos skaitytojas aptiks, kad knygoje atsirado nuoroda į B. Greeno knygą.⁸ Dėl brutalaus, bet labai „lietuviško“ fakto, kad W. Lepenieso veikalų Lietuvos bibliotekose nėra, o Vokietijos bibliotekos beveik niekada neįvykdo lietuviškų bibliotekų užsakymų, išsiųstų per tarpbibliotekinį abonementą (o kai įvykdo, tai paima nemenkus, matuojant dėstytojo algos masteliu, pinigus), A. Valantiejus nepamėgino „palkalbinti“ šio autoriaus. Nors vertėjo, nes iš visų man žinomų Vakarų autorių, maščiusių apie tai, kokia sociologija yra gera, o kokia – bloga, W. Lepeniesas A. Valantiejiui bene artimiausias. Tiesa, vokiečių sociologui labiau rūpi sociologijos istorija. Jis nagrinėja ankstyvosios sociologijos ir „realizmo“ beletristikoje (pavyzdžiui, Honore de Balzaco kūrybos sąsaukas). A. Valantiejiui rūpi sociologijos ateitis. Iš tiesų, nesunku rasti daug paralelių ir sąlyčio taškų tarp „natūralistinės“ ir „realistinės“ XIX a. beletristinės prozos. Kebliau su šiuolaikine sociologija ir šiuolaikine beletristika, – literatūra, kuriai „sociologizmas“ nėra itin būdingas. Nebent ieškosime jungčių tarp tokių mikrosociologijos srovių, kaip fenomenologinė sociologija, ir tokių literatūrinių eksperimentų, kuriuose ieškoma naujų, neįprastų pasakojimo formų, panaudojant naujus, neįprastus naracinio diskurso greičius ir dažnius, intradiegetinius ir homodiegetinius naratorius „sąmonės srauto“ išpūdzio sukūrimui. Galbūt dėl šių sunkumų, A. Valantiejaus raginimai suartinti meną ir sociologiją lieka kiek deklaratyvūs, o naracinės sociologijos idėja – vis dėlto metodiškai nesukonkretinta.

Ką nors prieš šių kritinių pastabų pridurti keblu, nes skaitytojas gali paklausti: kodėl tos pastabos nebuvo teiktos anksčiau, kai knygą buvo galima patobulinti. Todėl dar kartą sulaužysiu recenzijos kanoną, pratęsdamas kritinėmis pastabomis, kurių objektas yra, tiesą sakant, jau nebe A. Valantiejaus kny-

⁷ Valantiejus A. *Kritinis sociologijos diskursas*, p.19-20. Pateikiu šią teksto vietą jos dabartiniu pavidalu.

⁸ Žr., pvz., ten pat, p. 15.

ga, bet ana anksčiau parašyta „tarnybinė“ recenzija.

Galbūt vertėjo dar daugiau pagalvoti dėl monografijos pavadinimo. Tuo metu, kai rašiau „tarnybinę“ recenziją, jos darbinis pavadinimas buvo *Kritinė mintis nūdienos socialinėse teorijose. Tarp pozityvizmo ir postmodernizmo*. Kaip mato skaitytojas, *Kritinė mintis nūdienos socialinėse teorijose* pavirto į *Kritinį sociologijos diskursą*. Galima abejoti, ar tas pakeitimas yra nusisekęs. Reikalas tas, kad toks pavadinimas iškart kelia asociacijas su *kritinės teorijos* tradicija. Tačiau jos atveju „kritika“ reiškė visų pirma „socialinę kritiką“ – tam tikrų negerovių pačioje socialinėje tikrovėje atskleidimą, o socialinių teorijų kritika joje buvo pajungta pačios socialinės tikrovės kritikai, atskleidžiant jų ideologinį pobūdį. A. Valantiejaus knygoje socialinės kritikos nėra arba beveik nėra, o kiek jos galima rasti, tai jos objektas yra tam tikri mokslo institucinės organizacijos ir jos administravimo tvarkos Lietuvoje bruožai, dėl kurių humanitarai ir socialiniai mokslininkai turi jaustis kaip „antrarūšiai“ mokslininkai, jeigu ne parijai.

A. Valantiejaus knyga yra metasociologinis veikalas, kurio objektas yra sociologinis mąstymas ir sociologinė vaizduotė. Kitaip sakant, ji sufokusuota ne *de re*, bet *de dicto* modalumų plotmėje. Be to, autoriui labiau rūpi ne sociologinio mąstymo bei vaizduotės ideologiškumas įprastine prasme, bet jo daugiasluoksnės epistemologinės ir metodologinės prielaidos.⁹

Turiu padaryti kritinę pastabą savo paties „tarnybinės“ recenzijos adresu, nes joje pražiopsojau tą svarbų dalyką, kad A. Valantiejaus knyga yra indėlis ne šiaip sau į sociologinę teoriją, bet į metasociologiją, ar sociologijos metateoriją. Taip pat ir sociologinės teorijos darbuose galima rasti metasociologinius aspektus ar ekskursus, tačiau šiuo atveju jie atlieka parengiamąjį vaidmenį tam tikros teorinės pozicijos pagrindimui ar gynybai. A. Valantiejaus knygoje metateorinė analizė dominuoja ir

yra labiau savitiksliška. Būtent tai ir noriu pabrėžti šios recenzijos antrašte. Būtent A. Valantiejiui tenka prioritetas būti parašiusiam pirmą grynai metateorinį veikalą Lietuvos sociologijos istorijoje.¹⁰

Turbūt geriausias veikalo pavadinimas būtų toks, kuris labiau išryškintų šią, ką tik aptartą, knygos žanrinę specifiką. Gal būtų tikęs toks: *Metateorinis sociologijos diskursas: tarp pozityvizmo ir postmodernizmo? Arba: Metasociologinis sociologijos diskursas: tarp pozityvizmo ir postmodernizmo?* Tačiau, žinoma, recenzentas šiuos svarstymus ir pastebėjimus turėjo pateikti žymiai anksčiau... .

Praėjus porai metų, matau ir kitą savo „tarnybinės“ recenzijos trūkumą. Nepakankamai išryškintas kitas knygos bruožas: aukščiausio abstrakcijos lygio metasociologinė analizė knygoje organiškai derinama su filotopine konkretika. Noriu pasakyti, kad knyga yra labai lietuviška. Knyga priklauso tuo pat metu ir metateorijai, ir lituanistikai. Tas bruožas taip ryškiai dar nesimatė prieš porą metų, kai dar nebuvo išėjusios tos storosios ir svariosios A. Bumblausko ir ypač A. Šliogerio knygos, su kuriomis A. Valantiejaus veikalą sugretinau recenzijos pradžioje. Su Arvydo Šliogerio knygomis A. Valantiejaus veikalą vienija ne vien svoris ir storis, bet ir dvasia, gebėjimas vienu atveju kokio nors Martino Heideggerio, o kitu atveju – Talcotto Parsonso ar Anthony Giddenso mintį įvietinti, įlietuvinti, natūralizuoti. Toks abstrakčios metasociologinės teorijos įlietuvinimas yra svarbiausias A. Valantiejaus knygos indėlis į Lietuvos sociologijos istoriją.

Apie šį knygos bruožą kalbėjau per knygos prezentaciją Vilniaus universiteto Filosofijos fakultete 2005 m. birželio 15 dieną. Užbaigti šią recenziją norėčiau vienu tą dieną pasakytu teiginiu: knyga rodo, kad Lietuvos sociologija turi stiprų ir originalų teoretiką, kuris jai žada tai, ką Lietuvos filosofija jau turi Arvydo Šliogerio asmens ir filosofinės kūrybos dėka.

Įteikta 2005 10 10

Pateikta spaudai 2005 10 29

Sociologijos katedra,
Filosofijos fakultetas,
Vilniaus universitetas
Universiteto 9/1, Vilnius.
El. paštas: zenonas.norkus@fsf.vu.lt

⁹ Šiuo atžvilgiu, A. Valantiejaus knyga savo užmojais bene artimiausia žinomam Jeffrey Alexanderio veikalui *Theoretical Logic in Sociology*, Vol. 1-4 (London: Routledge, 1982-84).

¹⁰ Savo kiek anksčiau išėjusią monografiją *Max Weber ir racionalus pasirinkimas* laikyčiau labiau istorine ir teorine, negu metateorine studija, jau nekalbant apie tai kad savo aprėptimi ji nei iš tolo negali lygintis su A. Valantiejaus veikalu.